

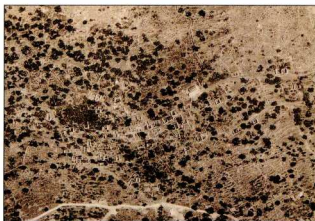
Ο ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΜΜΕΝΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΦΑΡΣΑ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ

Ύστατη μαρτυρία της τοπικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής

Σπύρος Παρίσης
Αρχιτέκτων

Από τους 365 οικισμούς της Κεφαλονιάς, μετά τους σεισμούς του 1953 έμειναν σχεδόν 200¹. Σήμερα είναι καταγεγραμμένοι 167 οικισμοί, δηλαδή ούτε οι μισοί από το σύνολο των προσεισικμών. Στο άρθρο αυτό γίνεται προσπάθεια να καλυφθεί ένα εκτεταμένο, πολύμορφο και δυσανάγνωστο υλικό ενός σημαντικού, λόγω ιδιαιτεροτήτων, εγκαταλειμμένου οικισμού που, αιφνιδιαξ, σταμάτησε να λειτουργεί μετά το 1953. Έχει αφηθεί στην τύχη του και ελπίζει στην επείκεια του χρόνου.

Προμετρίδα. Απόψεις
του οικισμού 1937 και 1992
αντίστοιχα.

Ο οικισμός Φάρσα

Κατά τις περιόδους της βενετοκρατίας (1500-1797) και της αγγλοκρατίας (1809-1864), τα Φάρσα, μαζί με άλλους 7 οικισμούς (Κουρουκλάτα, Φαρακλάτα, Δαυγάτα, Δειλινάτα, Ραζάτα, Προκοπάτα – δεν σώζονται τα Μεσσαράτα από το 1808), αποτελούσαν την περιφέρεια «Ποταμιανάτα». Εμφανίζονται όμως (τα Φάρσα), για πρώτη φορά, το 1678², με την ονομασία «Farissa», σε φοροδοτικό πίνακα που σώζεται στα κρατικά αρχεία της Βενετίας, κατά την απογραφή στοιχείων. Οι πρώτοι κάτοικοι του χωριού προσέφυγαν σ' αυτό το 1670 από τη Μεθώνη, την Κορώνη και τον Χάνδακα, ύστερα από την κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους, όπως προκύπτει από την παράλληλη μελέτη των επωνύμων των κατοίκων και των τοπωνυμίων της περιοχής³. Κατά τον 18ο αιώνα πολλοί κάτοικοι του χωριού ήταν μισθοφόροι στον βενετσιάνικο στρατό.

Κατά την περίοδο της αγγλοκρατίας (1809-1864) λειτουργήσε για πρώτη φορά στα Φάρσα γραμματοδιδασκαλείο. Αργότερα έγινε εξατά-

ξιο δημοτικό σχολείο. Μετά τους σεισμούς του 1867 (7,2 R), το χωριό, αφού είχε καταστραφεί σχεδόν ολόκληρο, ανοικοδομήθηκε. Με τους σεισμούς του 1953 (7,2 R), το χωριό επέληξε εκ νέου⁴ και οι κάτοικοι, ίδια πρωτοβουλία, αποφάσισαν να το εγκαταλείψουν, προκαλώντας στα κτήρια μεγαλύτερη ζημιά από τους σεισμούς με την αφαίρεση όσων οικοδομικών υλικών μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν στις νέες τους κατοικίες.

Ο οικισμός Φάρσα, στις δυτικές απότομες πλαγιές της οροσειράς Χαλί, σε υψόμετρο 200 μέτρων, ακολουθεί τις καμπύλες του εδάφους με βόρειο-βορειοδυτικό προσανατολισμό και βέα προς τον κόλπο Αργοστολίου και προς την περιοχή της Παλικής. Αμφιθεατρικά κτισμένος ο οικισμός, αποτελεί ένα από τα λίγα χωριά στο νησί που έχουν ανεμπόδιτη βέα. Η περιοχή, στο σύνολό της ορεινή, είναι άνυδρη, με ελάχιστη βλάστηση και πολλές ελιές, αμυγδαλιές, χαρουπιές. Προσεισμικά αριθμούσε σχεδόν 150 κατοικίες.

Κύρια απασχόληση των κατοίκων ήταν η μελισσοτροφία, η κτηνοτροφία και, σε μικρότερο

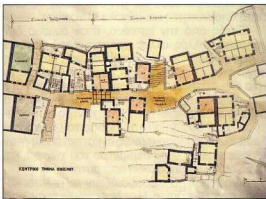
βαθμό, η γεωργία. Οι πρώτοι κάτοικοι του χωριού ήταν μελισσοκόμοι και την τέχνη τους την είχαν φέρει από την Κρήτη. Προϊόντα του χωριού ήταν κυρίως το μέλι, το κριθάρι σμιγμένο με στάρι, το λάδι, το κρασί, τα όσπρια, η σταφίδα, και λιγοστό λινάρι με το οποίο υφαιναν τα σκούλινα ρούχα. Έτσι, τα πρώτα σπίτια ήταν αγροτικού χαρακτήρα.

Από την Ένωση της Επτανήσου και μετά, η

ναυτιλία θα αποτελέσει την κύρια πηγή πλούτου για τα Φάρσα, όπου με ιδιότητα ιστιοφόρα, και αργότερα με μηχανοκίνητα καΐκια, μεταφέρουν εμπορεύματα, κυρίως από την Πάτρα, τον Πειραιά, την Καλαμάτα, και από ή προς την Ιταλία. Τότε άρχισε και η δημιουργία αστικών κατοικιών: «έχτιζαν κυρίως καπετανόσπιτα, τα αποκαλούμενα "παλάτια". Άλλοι κάτοικοι είχαν τριτογενή απασχόληση, σε άλλες πόλεις του νη-

Στενοί κλιμακατοί δρόμοι, κάθετος στον κεντρικό δρόμο.

σιού και της Ελλάδας⁵. Το χωριό, μέχρι τους σεισμούς του 1953, διατηρούσε τον αγροτικό του χαρακτήρα, καθώς ακόμη και οι οικογένειες των καπεταναίων και των καϊκέμπορων πάντα παρήγαν κάποιο γεωργικό προϊόν, κυρίως λάδι, και είχαν κάποιο μαγαζί ή ταβέρνα.

Τα πρώτα σπίτια του χωριού είχαν κτισθεί στο ψηλότερο σημείο και οι πρώτοι κάτοικοί του, οι Βουτανιάδες (από το Vuccina), είχαν μεταναστεύσει από την Κρήτη. Μόνο δύο κτίσματα, τα αρχοντικά του Κλαδά και του Κυριακή Παναγή Γρηγοράτου, είχαν σωθεί από τους σεισμούς του 1867. Τα υπόλοιπα κτίρια είχαν ανοικοδομηθεί μετά το 1867 ανά συνοικίες. Χρονικά μπορούμε να τα κατατάξουμε σε τρεις φάσεις:

- Η πρώτη φάση, από το 1870 (ανοικοδόμηση από τους σεισμούς του 1867) έως τα τέλη του 19ου αιώνα.
- Η όψιμη, από τις αρχές του 20ού αιώνα έως το 1930.
- Και η μεταγενέστερη, από το 1930 έως το 1953, έτος του τελευταίου σεισμού.

Στον οικισμό διακρίνονται 15 συνοικίες, οι περισσότερες από τις οποίες έπαιρναν το όνο-

Αυλόπορτες.

Σχέδιο του κεντρικού δρόμου του οικισμού, όπου διακρίνονται οι αυξομειώσεις του πλάτους.

Κεντρικό τμήμα του οικισμού.

ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΔΡΟΜΟΣ.

μα των κατοίκων τους: Θεοδωράτα, Τιμοθεάτα, Δρακάτα, Γρηγοράτα, Γερασμάτα, Αγριλιά, Σιάματα, Μπενατάτα, (Αρ)μουσιά, Πορόκλι, Τουμαζάτα, Χριστοφοράτα, Βαλλιανάτα (-άτικα), Κουτούπι, Ρεσένο. Ελάχιστα κτίσματα ήταν μεμονωμένα και δεν εντάσσονταν σε συνοικίες.

Η δομή του οικισμού. Ρυμοτομία και ελεύθεροι χώροι

Η προσέλαση στον εγκαταλεημένο οικισμό γίνεται κυρίως από τον ανηφορικό, λιθόστρωτο δρόμο που συνδέει το χωριό με τον επαρχιακό δρόμο Αργοστολίου - Φισκάρδου. Στη ρυμοτομία του οικισμού κυριαρχεί ένας βασικός αξονας, ο κεντρικός δρόμος. Κύριοι δρόμοι και μονοπάτια συνδέουν τις συνοικίες μεταξύ τους και με τον κεντρικό δρόμο. Δευτερεύοντες δρόμοι συνδέουν τις συνοικίες και τις κατοικίες. Αποτέλεσμα ήταν να προκύψει μια ρυμοτομία γραμμική, όσον αφορά το κέντρο, και σπονδυλωτή στον υπόλοιπο οικισμό.

Ο κεντρικός δρόμος του οικισμού είναι το μόνο στοιχείο που παρουσιάζει κάποια κανονικότητα, σχετική ευθυγράμμιση και ομαλή κλίση, καθώς ακολουθεί την υψομετρική καμπύλη της πλαγιάς. Συνδέει τον κύριο δρόμο προσέλασης με τον συνδετήριο του κάτω χωριού, και είναι λιθόστρωτος. Οι μικρότεροι και πιο στενοί δρόμοι είναι καβέτοι στον κεντρικό δρόμο και στις υψομετρικές καμπύλες. Στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι βαθμιδωτοί — συχνά σκαλισμένοι σε βράχο — λόγω των ισχυρών κλίσεων του εδάφους. Τα κτίσματα, χωρίς έντονες διακυμάν-

σεις στα ύψη τους, ακολουθούν την οικοδομική γραμμή και την κλίση του δρόμου.

Αν και το κέντρο του οικισμού είναι σχετικά πυκνοδομημένο, ο κεντρικός δρόμος έχει διευρύνσεις. Η μεγαλύτερη δημιουργείται στην εκκλιση της Υπεράγιας Θεοτόκου Κιλιστρι, στη συνάντησή του κεντρικού δρόμου με τον δρόμο προσέλασης στον οικισμό. Είναι χώρος ανοιχτός, με θέα, και έχει διάθροση κλιμακωτή. Όμως ο κύριος χώρος συναναστροφής των κατοίκων του χωριού ήταν η πλατεία "Μουρσιά", με πεζούλια και κλιμακωτή διάθροση, όπως ο προηγούμενός της.

Δύο ακόμα ελεύθεροι χώροι, με περιορισμένη κίνηση, λειτουργούν ως ενδιάμεσες στάσεις στο υπόλοιπο τμήμα του κεντρικού δρόμου. Πλατώματα με μορφή ανοργάνωτων ελεύθερων χώρων συνδέουν τις συνοικίες που έρχονται σε επαφή, εννοώντας την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των κατοίκων. Κάθε πλάτωμα εξυπηρετούσε και αντιπροσώπων σε ενότητα, υποενότητες και σύνολο συνοικιών.

Εκτός από την κατοικία, στον οικισμό δεν υπήρχαν πολλές άλλες χρήσεις παρά μόνο οι στοιχειώδεις κοινές εξυπηρετήσεις, και όλες πάνω στον κεντρικό δρόμο, όπως τα δύο από τα τρία ελαιοτριβεία, που είχαν ενσωματωμένη στο ίδιο κτήριο και την κατοικία του ιδιοκτήτη. Το Δημοτικό σχολείο ήταν στο κέντρο του οικισμού και η εκκλησία στην είσοδο του κεντρικού δρόμου. Οι μελισσοκομικές εγκαταστάσεις ήταν τοποθετημένες στην περιμέτρο του χωριού, και τρεις μύλοι σε απόσταση από αυτό.

Ιδιαίτερότητα παρουσιάζουν οι μελισσοκομικές εγκαταστάσεις. Η μελισσοκομία ήταν, μαζί

απογραφή που προηγήθηκε, σχεδόν το μισό χωριό καταστράφηκε με ολική ζημιά σε βαθμό 70-100%, λίγα κτίσματα έπαθαν ζημιά σε βαθμό 40-60%, ενώ αρκετά είχαν μερική ζημιά σε βαθμό 10-30%. Κάποια κτίσματα, 30 περίπου, σχεδόν ανέπαφα ή που είχαν ζημιά έως 10%, παρότι σε βαθμό επισκευάσιμο, εγκαταλείφθηκαν από τους ιδιοκτήτες τους, που για τις ανάγκες στέγασής τους μεταφέρθηκαν σε ξύλινες παράγκες στο κάτω τμήμα του οικισμού.

Τα κτίσματα

Τα περισσότερα σπίτια είναι ισόγεια, άλλα είναι ημιδιώροφα και διώροφα. Στη διαμόρφωση των διώροφων συντελεί το επικλινές έδαφος πάνω στο οποίο κτίστηκε ο οικισμός. Ο ισόγειο χώρος, το κάτω δηλαδή, χρησιμοποιούταν ως βοηθητικοί, το δε ανώι χρησιμοποιείται αποκλειστικά για την ανάπτυξη της κατοικίας. Η κατακόρυφη επικοινωνία γίνεται με εξωτερική, πέτρινη σκάλα, ενώ σε περιπτώσεις που η είσοδος ήταν στο πλάι της κατοικίας γινόταν διαμόρφωση βαθμιδών επί του φυσικού εδάφους, λόγω της κλίσης του. Οι τύποι των κατοικιών είναι απλοί μονόχωροι (τύπος 1) ή δίχωροι (τύπος 2). Υπάρχουν όμως και οι σύνθετοι τύποι, αποτελούμενοι από περισσότερους χώρους (τύποι 3, 4α, 4β).

Τα μονόχωρα σπίτια είναι στην πλειονότητά τους ισόγεια και σπανίως διώροφα. Περιλαμβάνουν όλες τις χρήσεις μαζί (ύπνο, τραπεζαρία, βοηθητικά). Ορισμένα από αυτά είναι και μαγαζιά. Στα δίχωρα, με πέτρινο μεσότοιχο ή "μοροφίνο", οι καθημερινές χρήσεις (τραπεζαρία-βοηθητικά) της οικογένειας διαχωρίζονται από τον ύπνο. Όταν οι οικογένειες ήταν πολυμελείς χρησιμοποιούσαν το καθημερινό δωμάτιο και για ύπνο. Υπάρχουν και περιπτώσεις, κυρίως στα ισόγεια δίχωρα, όπου στο χώρο καθημερινής χρήσης βρισκόταν ο λινόσ. Όταν δεν τον χρησιμοποιούσαν –για πάτημα σταφυλιών– τοποθετούσαν σανίδες στο ύψος του, έβραζαν στρωματσάδα και τον μετέτρεπαν σε κρεβάτι. Από κάτω έμνε αποθηκευτικός χώρος. Οι σύνθετοι τύποι κατοικιών έχουν περισσότερα δωμάτια: την είσοδο, το χολ ή "πόρτερο", τον χώρο υποδοχής, το "καμαρό", και χώρους για τον ύπνο, τις "κάμαρες". Υπάρχουν όμως και τα αδελφικά κτίσματα. Πρόκειται για ενιαία κτίσματα που αποτελούνται από δύο ή περισσότερες μονάδες κατοικίας.

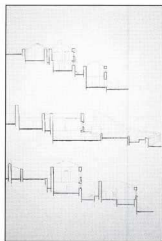
- **Η κύρια είσοδος και η όψη των κτισμάτων** βλέπουν συνήθως προς την αυλή, σπάνια προς το δρόμο. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις που το κτίσμα έχει ισότιμες όψεις προς την αυλή και το δρόμο. Τα μαλκόνια σπανίζουν. Απλά και λιτά, κυρίως λειτουργικά, είναι τα υπόλοιπα στοιχεία. Εξάρτηση αποτελούν κάποια κτίσματα, όπου τονίζονται κυρίως οι γωνίες του σπιτιού και το ορθογώνιο πλαίσιο στα παράθυρα και στις πόρτες, σε αντίθεση με την κυρίως λιθοδομή, που ήταν ακανόνιστη και αδρή. Αυτά τα στοιχεία συναντώνται στα αστικούς τύπου σπίτια και είναι πιο έντονα στις νεότερες κατοικίες, κυρίως στα καπετανόπιστα. Το ύψος και ο χαρακτήρας της κατοικίας διαμορφώνονται από τα καθαρά φυσικά υλικά, την πέτρα και το ξύλο, που άλλοτε υπήρ-

Ψηλοί αυλότοιχοι (ή μουράγια) που οριοθετούν την αυλή από το δρόμο.

με τη ναυτιλία, η απασχόληση που έδινε αρκετούς πόρους στο χωριό. Όλο το χωριό έβγαζε κάθε χρόνο 100 γκαζιτενεκεδες μέλι. Μελίσσια είχαν οι απόγονοι των πρώτων κατοίκων του χωριού (των Βουτιναϊδών), οι Γρηγοράτοι, οι οποίοι με τα χρόνια είχαν αλλάξει το επώνυμό τους. Τρανή απόδειξη της σημασίας των μελισσιών είναι οι δυο μελισσοκόμηποι στο ψηλότερο σημείο του οικισμού, τα ερείπια των οποίων υπάρχουν ακόμη. Ο ένας είχε 260 κυψέλες, κτιστά κουβέλια από κεραμίδι και ασβέστη, και επιπλέον 30 ξύλινες κυψέλες. Στον άλλο μελισσοκόμηπο υπήρχαν 168 κτιστά κουβέλια.

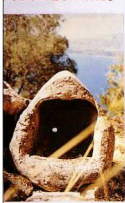
Κεμήλιο σπάνιο για το χωριό, το σπουδαιότερο απ' όλα τα σπίτια, είναι εκείνο του Κυριακή Παναγή Γρηγοράτου, που όμοιο του δεν υπάρχει στην Κεφαλονιά, με στέγαση των κυψελών στο κάτω. Είχε έξι κυψέλες, που μοιάζουν με εσωτερικά ντουλάπια: δύο στο δυτικό τοίχο και τέσσερα στο βόρειο. Από μέσα έκλειναν με μια πλάκα. Σύμφωνα με πληροφορίες, οι κυψέλες αυτές στον τοίχο του σπιτιού λειτουργούσαν ως τα αρχές του 19ου αιώνα. Αργότερα οι απόγονοι του αρχικού ιδιοκτήτη μετέφεραν τα μελίσινα στους μελισσοκόμηπους που αναφέραμε πιο πάνω, και το ισόγειο της οικίας παρέμεινε ως αποθηκευτικός χώρος.

Παρά τις καταστροφές που προξένησαν οι σεισμοί, τα περισσότερα κτήρια του οικισμού διατηρούν τις εξωτερικές τους τοιχοποιίες. Μόνο 4 κτίσματα έμειναν άθικτα, τα δύο, όψιμα, που έχουν τις στέγες τους, και τα άλλα δύο, μεταγενέστερα –μετά τον μεσοπόλεμο–, που είναι κτισμένα με τοιμενοκονίαμα. Από αυτά, το ένα δεν πρόλαβε να ολοκληρωθεί. Σύμφωνα με την

Διάταξη των κτισμάτων στην κλίση του εδάφους.

ΜΕΛΙΣΣΟΚΗΠΟΙ

Μελισσόκηποι με τις κυψέλες τους.

χε στα κουφώματα. Ακόμη, η αραή διόταξη των ανοιγμάτων έχει ως αποτέλεσμα στις περισσότερες όψεις να υπάρχει ισορροπία πλήρων-κενών. Λίγες είναι οι όψεις όπου το πλήρες επικρατεί του κενού.

Οι στέγες των σπιτιών και τα κουφώματα έχουν αφαιρεθεί, εκτός από δύο περιπτώσεις, όπου, στη μεν ισόγεια κατοικία είναι κατασκευασμένα τριφύλλα κερφωτά, στη δε διώροφη τριφύλλα γαλλικά. Οι επιφάνειες των τοίχων ήταν απλές επιπέδες, οι περισσότερες ασοβάτιστες, ενώ σε όσες ήταν σοβατισμένες, και ξεχωρίζουν ακόμα στα ερείπια, το χρώμα που επέλεγαν για τις όψεις ήταν ανοικτό γκριζο και σπάνιες ροζ-αγγέλικα και γαλάζια.

Η κύρια είσοδος βρισκόταν στη μακριά πλευρά. Το μήκος των όψεων κυμαίνεται από 5 έως 12 μ, στα πλατυμέτωπα, και από 4 έως 8,2 μ, στα στενωμέτωπα, παρουσιάζουν δε αναλογίες με αυτά της Λευκάδας⁶.

Βάσει της ταξινόμησης που ακολουθεί, έχουμε τους εξής χαρακτηρισμούς: Συμμετρική όψη, ο χαρακτήρας που επικρατεί στο σύνολο του οικισμού, και ελευθερή-σύνθετη οργάνωση ή απλές-στοιχειώδεις όψεις, σε μικρά κτίσματα. Η συμμετρική όψη μαρτυρεί ίσως επιρροές από τη νεο-

κλασική αρχιτεκτονική.

- Τα ανοίγματα διαμορφώνονται κατά την πορεία κατασκευής του κτίσματος, πάνω στις φερούσες τοιχοποιίες. Για τους χώρους κατοικίας τα ανοίγματα είναι μεγάλα, ενώ για τους βοηθητικούς χώρους, στο κατώι, πιο μικρά. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το κατώτερο τμήμα του κτίσματος να είναι πιο συμπαγές και βαρύ, ενώ το ψηλότερο πιο ελαφρύ. Τα ανοίγματα είναι κατά κανόνα ορθογώνια. Συνήθως η βοηθητική πόρτα στο ισόγειο είχε πιο μεγάλο πλάτος από την κύρια πόρτα του ορόφου.

- Οι αυλόπορτες, ή "πορτόνια", αποτελούν, μαζί με τους ψηλούς λιθόκτιστους μαρντρόιχους ή "κούρη", το όριο μεταξύ ιδιωτικού χώρου (κατοικία - αυλή) και δημοσίου χώρου. Σε σύγκριση με την οικία, η διαμόρφωση των πορτοβίων είναι πιο σύνθετη, πιο προσεγγιζόμενη, πιο διακόσμηση. Βασικό στοιχείο της μορφής τους είναι οι παραστάδες, οι οποίες αποτελούνται από βάση - κορμό - επικράνο. Συμπληρώνονται από το τοξωτό πέτρινο υπέρθυρο. Η διακοσμητική διάθεση διακρίνεται με την παρεμβολή, ανάμεσα στην αψίδα και τη βάση, λεπτής ζώνης από κίματα που προεξέχουν και έχουν λαξευμένες εσοχές.

- Μπαλκόνια και εξωτερικές

κέες λιθόκτιστες σκάλες, με σπηθαιο ή χωρίς, συναντάμε σε λίγα κτίσματα. Τα παλαιότερα μπαλκόνια - εντοπίστηκαν δύο - ήταν ξύλινα και ήταν προέκταση δοκαριών του πατώματος. Στα άλλα δύο πέτρινα μικρά μπαλκόνια το υλικό μόρφωσης του προβόλου στα φουρούσια ήταν από σκαλισμένο πωρί (πωρόλιθο) και στηρίζονταν στην τοιχοποιία. Αυτά συναντιούνται στα νεότερα αστικά σπίτια, κυρίως καπετανόσπια, με νεοκλασικές επιρροές, και σώζεται μόνο το ένα στο αδελφικό κτίσμα των Βαλλιανάτων, στο οποίο η μαρμάρινη πλάκα του στέκει ακόμη. Το άλλο μπαλκόνι, στο επίσης αδελφικό κτίσμα των Βασιλάτων, βρέθηκε στο έδαφος διασπαρμένο και κάποτε εξαφανίστηκε.

- Οι εξωτερικές σκάλες εξημερευτούν την απευθείας πρόσβαση από το ύψαιθρο στον ορόφο. Ορισμένες είναι διαμορφωμένες με πέτρες επάνω στο επικλινές έδαφος. Άλλες ήταν λιθόκτιστες με σπηθαιο, όπως και το πλατύ-σκαλο, που φιλοξενεί επίσης κτιστή χαμηλή πεζούλα η οποία χρησίμευε για καθιστικό. Το πλατύσκαλο ήταν περιορισμένο και η μορφή του τετράγωνη ή καμπυλωτή.

- Οι βοηθητικοί χώροι, χαμηλά κτίσματα με μονοκλινή στέγη ή "μονήρονη", λέγονται "παρασπίτα". Παρουσιάζουν ποικιλία στην τοποθέτησή τους στο οικόπεδο. Η θέση των βοηθητικών ήταν είτε σε απόσταση από την κατοικία, είτε ερωπτόμενα στο μέτωπο της κατοικίας, είτε πίσω από το κτίσμα, είτε στο πλάι. Περιλάμβαναν συνήθως "μαγερεία", με φούρο και γωνιά, κτιστά, πλυσταριά με το μεγάλο καζάνι για την μπουγάδα, την "αλαίβα", και αποθήκη για τα ξύλα, και ελαχίστες φορές ένα αποχωρητήριο. Επίσης, ήταν επαιροχισμένο χώρο, το "Βορό", όπου συγκέντρωναν τα ζωά. Στα ελαχίστα σπίτια όπου το μαγερείο ήταν μέσα στο καθημερινό της οικίας, ήταν η "πρόχειρη" τραπέζια του σπιτιού, ιδίως κατά τους χειμερινούς μήνες, το καθημερινό "καθιστικό". Στην πραγματικότητα ήταν το μόνο θερμαινόμενο, λόγω "γωνιάς", δωμάτιο του σπιτιού.

- Η **αυλή** είτε περιβάλλει το κτίσμα είτε εφάπτεται στις τρεις, τις δύο ή τη μία πλευρά του. Έχουμε επίσης και τις κοινές αυλές. Εδώ οι αυλές είναι κοινές μεταξύ δύο έως τριών συγγενικών ιδιοκτητών και διαθέτουν κοινό βοηθητικό κτίσμα και στέρνα. Η αυλή χρησιμεύει περισσότερο ως είσοδος — το καθιστικό και ο υπηρεσιακός χώρος περιορίζονται στη στέρνα. Υπάρχουν όμως και λίγες περιπτώσεις με αυλές διασπασμένες εκατέρωθεν κτισμάτων. Η περίπτωση αυτή συναντάται στα συγκροτήματα όπου τα κτίσματα εφάπτονται μεταξύ τους. Οπότε αναγκαστικά είχαν δημιουργηθεί δύο ανεξάρτητες αυλές: μία υπηρεσιακή με στέρνα, και μία που χρoισιμoυσε ως είσοδος και καθιστικό. Ο φούρνος, η στέρνα, το αποχωρητήριο συνθέτουν τμήμα ή μέρος της αυλής. Αυτή αποτελείται συνηθέστατα από περισσότερα του ενός οριζόντια επίπεδα, με ποικιλία ως προς το σχήμα τους και τη διαμόρφωση, που προκύπτουν από τη λειτουργική και αισθητική σημασία του καθενός. Έτσι, μπορεί να έχουμε μια διάβαση και μια στάση, ένα καθιστικό, έναν κύριο χώρο, έναν βοηθητικό και παραγωγικό, έναν διαμορφωμένο κήπο, ακόμα και ένα πλακόστρωτο. Οι αυλές έχουν άμεση πρόσβαση στο δρόμο και ορισμένες περιβάλλονται εξ ολοκλήρου από αυτόν ή βρίσκονται παραπλεύρως σ' αυτόν. Άλλες φορές κάποια μονοπάτια οδηγούσαν στην "παιρεία", δηλαδή στην ανοικτή είσοδο της αυλής, όταν οι κατοικίες δεν βρίσκονταν σε κεντρικά σημεία στον οικισμό, ή σε συγκροτήματα.

- Οι **μαντρότοιχοι** οριοθετούν την ιδιοκτησία της κατοικίας, αλλά και τις αυλές. Ψηλοί αυλότοιχοι ή "μουράγια" εμποδίζουν την οπτική επικοινωνία μεταξύ του δρόμου και του ιδιωτικού χώρου. Το μόνο σημείο από όπου είναι ορατή η αυλή είναι η αυλόπορτα, διαμόρφωση που επηρεάζεται από τη διάθεση για απομόνωση της αυλής, κυρίως από το δρόμο, χωρίς να αποκρύπτει τη θέα, διότι σχεδόν πάντα η αυλή έχει θέα από κάποια πλευρά της, κυρίως προς την κατωφέρεια ή προς τη Δύση.

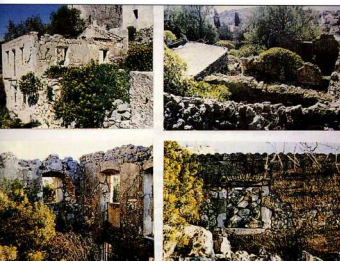
Στέρνες: Επειδή τα Φάρσα στερούνται εντελώς νερού, οι στέρνα είναι η πρώτη κατα-

σκευή, το δε τελειώμα της απαραίτητο για το ξεκίνημα του κτισίματος του σπιτιού. Όλα σχεδόν τα σπίτια είχαν από μία, τουλάχιστον, στέρνα. Σε μερικά από αυτά η στέρνα ήταν κωνική, ιδίως στα συγγενικά και αδελφικά σπίτια, που μοιράζονταν την πατρογονική στέρνα. Οι στέρνες ήταν τοποθετημένες κυρίως σε ανοικτούς χώρους, στην αυλή του σπιτιού δίπλα στην κουζίνα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις, εάν δεν υπήρχε αυτή η δυνατότητα, την έφτιαχναν σε άλλο ιδιόκτητο οικόπεδο ή χωράφι, σε απόσταση από την κατοικία. Σε όσες κατοικίες δεν είχαν στέρνα γίνονταν δανεισμός νερού από τις στέρνες που ήταν κοντά σε άλλα συγγενικά σπίτια. Σε περίπτωση έλλειψης ακάλυπτου χώρου, η στέρνα κατασκευαζόταν κοντά στην κατοικία και γέμιζε νερό από τη στέγη, με Λουκι υδρορροής στα τοίχια και από κεραμίδια εν σειρά κτισμένα στα γείσα των στεγών, τα λεγόμενα "βροντάλια". Μία μοναδική στέρνα συναντάται μέσα σε διάδροφο σπίτι, όπου η συλλογή νερού γινόταν στο κάτω: μεταλλικά "σουγιέλια" από τις στέγες λειτουργούσαν ως οδηγία για τη μεταφορά του νερού σε πήλινες ωληνωσείς, οι οποίες βρίσκονταν κάτω από το δάπεδο της αυλής και του άνω ορόφου, και εν συνεχεία η συλλογή του νερού κατέληγε στη στέρνα, μέσα στο μαγειρείο του σπιτιού. Άλλη πάλι στέρνα επικοινωνούσε απευθείας με τον βοηθητικό χώρο της κουζίνας: η στέρνα βρίσκονταν σε ακάλυπτο χώρο, σε απόσταση από το μαγειρείο, και όταν ήταν στεγνή οι κάτοικοι της οικίας των *Βαλλιανάτων* την χρησιμοποιούσαν ως κρησφύγετο και καταφύγιο από τους βομβαρδισμούς των Γερμανών. Ορισμένες στέρνες δεν ήταν σκαμμένες στο έδαφος αλλά κτισμένες με πέτρες, σε σχήματα κυβωειδή ή καμπύλια, με ογκώδη παρουσία στο σύνολο του συγκροτήματος της οικίας.

Καθιστικά: Το υπαίθριο καθιστικό, η "πεζούλα", ήταν συνηθέστερο στις κατοικίες γύρω από τον οικισμό, οι οποίες είχαν περισσότερο ελεύθερο χώρο, ενώ σπάνιζε εντός του οικισμού λόγω της πυκνότητάς του. Το καθιστικό ήταν συνήθως διαμορφωμένο σε τμήμα της αυλής πλακοστρωμένο και στεγαζόταν με κληματάρεις για δροσιά το καλοκαίρι. Άλλα καθιστικά

Προγενέστερες κατοικίες.

Διάταξη κτιρίων ογκών στην κλήση του εδάφους.

έβλεπαν και σε κεντρικό δρόμο, τοποθετημένα καμιά φορά και από τις δύο πλευρές του και σκεπασμένα συνήθως με πέργκολες.

Κήπος: Εκτός από το καθιστικό υπήρχε και ο κήπος, που καταλάμβανε μεγάλο τμήμα της αυλής. Εκεί οι κάτοικοι φύτευαν τα λουλούδια ("φύρα"), ακόμη και τα λαχανικά. Μερικές φορές στην άκρη της "κουρτίης" ή στη βάση της "αρτάνας" φύτευαν τα φύρα. Υπήρχαν επίσης πορτοκαλιές, μανταρινιές, απαραίτητες κάποια λεμονιά, χαρουπιές, αμυγδαλιές. Δίπλα στους κήπους βρίσκονταν και οι κυψέλες.

Συμπεράσματα

- Όσον αφορά την αρχιτεκτονική: Τα Φάρσα, που εγκαταλείφθηκαν μετά τους σεισμούς, διατηρούν στοιχεία των οικιστικών συνόλων, όπως έζησαν πριν από μισό αιώνα, καθώς και στοιχεία από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, όπως βέβαια διασώθηκε. Η αισθητική που παρουσιάζει ο οικισμός είναι αποτέλεσμα λειτουργικότητας, πρακτικής και ορθολογισμού. Οι ιδιότητες αυτές εκφράζονται τόσο στην διατήρηση των όγκων όσο και στη λιτότητα της διαμόρφωσης των όψεων και των επιφανειών, όπου το ανέμελο και το περσιτό δεν βρήκαν έδαφος να ριζώσουν. Στο σύνολό του ο οικισμός αυτός παρουσιάζει ποικιλία εκφράσεων, αλλά και απερίφραστη όσον αφορά τον δομημένο χώρο, όπως: διακυμαίνουσες πικνωτότητες, αναλλαγές υψηλής - χαμηλής δόμησης, σχέση ελεύθερου χώρου και κτισμένου όγκου. Αυτό την άλλη μεριά, η ποικιλία αυτή επιφορτίζεται από μια ενότητα ύφους, που υπαγορεύεται από την ομοιογένεια που προαναφέραμε, καθώς και από έναν ενιαίο τρόπο προσαρμογής στην επικλήνη μορφολογία του εδάφους, σε συνδυασμό με τους διάφορους τρόπους σύνθεσης, που είχαν ως αποτέλεσμα μια πολυπλοκότητα, ιδίως στα συγκροτήματα κατοικιών.

Όσα από τα αγροτικά οπτικά έχουν σωθεί δεν υπερέχουν μεγάλες μεταβολές στο χρόνο, εκτός από αυτά στα οποία προσδόθηκε αστικός χαρακτήρας. Επειδή η λειτουργία τους εξηγητέτη τις ίδιες βασικές ανάγκες, τα χαρακτηριστικά τους δεν αλλάζουν στη γενική διάρθρωση. Ακόμα και η κοινή οικονομική κατάσταση συμβάλλει στην ομοιογένεια, με εξαιρέσεις που τα κτισματολόγια και τους μετανάστες, που τα κτισματολόγια τους ήταν πιο μεγάλα και πιο σύνθετα. Επίσης, τα μέρη τα οποία περιέβαλλαν τα κτίσματα, όπως η αυλή, η στέρνα, ο κήπος, το καθιστικό, που είναι κανόνες στα Φάρσα, ήταν πολύ διαδεδομένα, όπως και σε όλη την Κεφαλονιά.

- Όσον αφορά τον εγκαταλειμμένο παραδοσιακό οικισμό:

Η παράδοση δεν είναι αποκλειστική ιδιότητα αυτού που λέμε "νεοελληνικός πολιτισμός", καθώς "όταν μιλάμε για παράδοση εννοούμε τη συνείδηση του συνόλου του παρελθόντος μέσα στο παρόν". Με άλλα λόγια, αυτό που ονομάζεται "συνείδηση ιστορική μνήμη". Αναπόφευκτα, «...ένας μέρος του παρελθόντος μένει πάντα ζωντανό και κινδυνεύουμε να καταργήσουμε τη ζωντάνια του», γράφει ο Rex Marnier. Εδώ βρί-

σκαιται όλο το πρόβλημα της παράδοσης. Και ιδιαίτερα για τα Φάρσα της Κεφαλονιάς, που, παρά τη εγκαταλειμμένα μετά τους σεισμούς, ερειπωμένα, λεηλατημένα, ξεχασμένα, καταφρονεμένα, διατηρούν, σε τείχη της αδιαφορίας, τη σφραγίδα της ιστορικής εξέλιξής τους, τις ζωντανές μνήμες του παρελθόντος τους.

Βιβλιογραφία

1. Η πλημύρα των οικισμών οραστά στα γειωμένα επί οικιστικά αποκομμένα και ένα σύνολο από 3 ή 5 διακ. και 10 οπτικά, που κατά το πλείστον ανήκαν σε συγγενικά πρόσωπα. Δηλαδή μία, δύο ή και περισσότερες οικογένειες. Οικονομικές κατά το πλείστον αρχοντικές, κυρίως από την τάξη των ευγενών και των αστών, έδωκαν ανάστημα στους οικισμούς τους, οι οποίοι αποτελούνταν από τα οπτικά τους, με σπάνια να δηλώνουν την αρχοντική τους παρουσία και να βεβαιώνουν την κοινωνική τους ύπαρξη και αυτονομία στα πλαίσια της ευρύτερης περιοχής. Αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθούν πολλοί μικρο-οικισμοί στο νησί, οι οποίοι δεν ήταν τίποτε περισσότερο από μία απλή ομαδοποίηση που έδωσαν οι κάτοχοι των οπικών τους. Μία τους συνέπεια οι κάτοχοι τους έσφαζαν τα κρημνωμένα κτισμάτα και κατέβηκαν στα οπτικά κέντρα ή μεταστάθηκαν στις μεγαλοκτισίες. Έτσι, χάθηκαν σχεδόν οι μικρο-οικισμοί και έμειναν να υπομνησθούν οι μεγάλοι, οι οποίοι μεταμορφώθηκαν την περίοδο 200. Ο αριθμός των γεωργών της Κεφαλονιάς, από 159 το 1583, αυξήθηκε σε 234 το 1907. Ένας ορατός του 1879 ορατός, ελεύθερος 20 ορατών, 2 ίσως εγκαταστάθηκαν λίγα χρόνια πριν. Στον 80 νησί του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών (1994). Βιβλιογραφία, μέρος Β'. Μήτιου Δ. Α. Ζακύνθου, δημοσιεύθηκε μελέτη του καθήκοντος Γεωργίου Ν. Μοσχόπουλου: «Απογραφή Ομίλων στην Κεφαλονιά από τους 16ος αιώνα, τον ετών 1636-1638». Παρίσι στα Γαλλικά το κείμενο της αναφοράς του Βεσπυτιό οβυσματόχρη Γιουάννη Σαρόλο, και ορατού ορατού Ση σελ. 94, όπου υπάρχει το σχέδιο για το οπτικό 74, αναφέρεται το χωριό Farisa, που ορίζεται σύμφωνα με την (επίσημη) ονομασία Φάρσα. 1. Μινεάτσου, τόμ. Β', σ. 13 (στη βιβλιογραφία).
2. Άρθρο του αφιερωμένου καθήκοντος Σπύρου Μικραϊκού στο περιοδικό "Εύρος" τόμος στ' (1937), όπου αναφέρονται πολλά κρημνωτά κτισμάτα όπως και το γεγονός ότι οι κτίριο κτισμένοι του χωριού εγκαταστάθηκαν πιθανώς καλύτερα από την κατάσταση της Κρήτης στο του Τουρκικού. 1. Μινεάτσου, τόμ. Α', σ. 14.
3. Στα Φάρσα δεν χημάη ιστορική ή εθιμική της ταχυπέρας. Παρά τα διάσημα που έχουν, οι κάτοχοι της ταχυπέρας για την αποκατάσταση στις εκκλησίες (1 προς 4 καθαρού ορόστου σε όμοιο ή εκκοκμημένο), πολλές φορές οι οικοδομές ιδίως στα χωριά όπως και στα Φάρσα, κτίστηκαν μόνο με κοκκινοκόκκινο, χωρίς ορόστου. Αντι να ορόστου χρησιμοποιούσαν τη γλίνα. Ένα είδος ορατικού γυαλιστερού, κρύμα που τότε θεωρούνταν αντισεισμικό υλικό και κρύμα σκούρο. Με αυτή τη προσαρμογή, η οποία κτίστηκε με παραδοσιακά καμιά αντισεισμική προστασία. Δεν χρησιμοποιούσαν ούτε εμβολιστικές, όπως σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, ούτε ελαστικές σχέσεις των τοίχων. Το γεγονός είναι εντυπωσιακό γιατί πολλοί καταστρεπτικοί σεισμοί έχουν υποστείται στο παρελθόν την Κεφαλονιά. Και η οικονομική δυσπραγία δεν είναι αρνητική για να ελέγξουν το φαινόμενο. Ακόμα και τα δημόσια κτίρια και τα αρχοντικά κτίστηκαν με τον ίδιο τρόπο.
4. Εργάζονταν κυρίως ως λιμενεργάτες, στο Βόλο, στην Πάτρα, την Καλαμάτα, τον Πειραιά, αλλά και στην Αθήνα, μεταφορικοί-επιτηρητές, με υπαλήθεια του τουρκικού, από παλιά να παραδίδουμε και τους μετανάστες, κυρίως στη Ρωμανία, την Αίγυπτο, την Ιταλία, την Αφρική.
5. Αποστόλου, Μ. Η αρχιτεκτονική φρουρολογία των οικισμών της Λευκάδας, Αθήνα 1990, σ. 23.

1. Στα οπτικά οπτικά, ακόμη και στα θεαματικά οπτικά, η παράδοση του χωριού υπήρξε πολύ ορατοστική αντίληψη και το κλειδί όγκου. Μόνο σε λίγα οπτικά, μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, η κόπωση τοπικά που είχαν υποβληθεί σε εκτεταμένη αναστήση, υπήρξαν ορατοστικοί χάρου οπτικά και μίμω.

The Deserted Settlement of Farsa on Cephalonia

S. Paris

Farsa, a settlement known as Farissa during the period of Venetian occupation (1678), lived until the earthquake of 1963, when it was deserted by its inhabitants. A few late bourgeois houses, mainly belonging to seamen, punctuate this essentially agrarian settlement, which still preserves elements of the local tradition, characterized by functionalism and rationalism, elements that have lent Farsa a unique physiognomy.

Βιβλιογραφία

1. Αγαγιάνης Παύλ. Δ., "Οι οικισμοί της Κεφαλονιάς, αυτή μετ' αλλη χρονική διάκριση 1583-1907 (επίσημη εγκατάσταση, μετακίνηση, Κεφαλονιάς)", Κεφαλονιάς Χρονικό, τόμος 6.
2. Τσαλιμάκης Πάνος, "Η αρχιτεκτονική της προσαρμογής της Κεφαλονιάς. Το λαϊκό σπίτι στα χωριά και τις πόλεις", Μύς 58-60/1962, σσ. 102-105.
3. Τσιτσάνης Γιώργος, Κεφαλονιάς Συναίσθημα του Α, Β'.
4. Κοσμετάτος Φίλιππος Π., Κεφαλονιάς Β' Αρχιτεκτονική, Αθήνα 1962.
5. Μινεάτσου, Ιουλιανός, Το Φάρσα και οι Φαρισάτες της Κεφαλονιάς, τόμ. Α και Β, 1990-1998.
6. Ραφαήλ, Άγιος, Ανάμνηση Αρχιτεκτονική και Πλαστική Πλατωνική, Έκδοση Αρχιτεκτονικών Θεμάτων, 1976 Μπρό. Δ. Φιλιάδης.
7. Παπαδόπουλος, Μιχαήλ, Πλάσι Σπίτι στην Κεφαλονιά, Έκδοση Κέντρος 1958, Άρθρο των Μικραϊκών Ηλ., Πάρις Σπ.
8. Μιχαήλ, Π. Α., Το Ελληνικό Λαϊκό Σπίτι, Ε. Μ. Π., 1997, Φροντιστηριακές Εργασίες.
9. Κονταράτος, Σάββας, "Η Προσέγγιση της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, Καταβολές και χαρακτηριστικά μιας ιδεολογίας", Αρχιτεκτονικό Θέμα, τεύχος 9, 1975.
10. Φιλιάδης, Αποστόλου, Μ., Η Αρχιτεκτονική Φουρολογία των οικισμών της Λευκάδας, Ε. Μ. Π., Τμήμα Αρχιτεκτονικής, Αθήνα 1990.
11. "Οι οικισμοί στην Ελλάδα", Επιμ. Ορέστη Δομαζάνη και Ραούλ Ολίβερ, Αρχιτεκτονικό Θέμα, 1974.